

Twentse Taalbank

“Wel wat in de kaste hef, zit nich verleagn”

Zoals gepubliceerd in *Twentse Almanak 2012*

Taal is eeuwenoud cultureel erfgoed dat we graag zo goed mogelijk voor het nageslacht bewaren. *t Anhoaldn wa weerd*, zoals ze dat in Twente zo mooi kunnen zeggen. Toch neemt het gebruik van de oude streektalen af ten gunste van een veel machtiger taal. Op zich is dat niets nieuws. Dat gebeurt overal in de wereld, al vanaf de vroegste tijden dat de mens zich met klanken verstaanbaar maakte. Talen gaan op in andere talen of verdwijnen met de laatste spreker.

Ook in Twente boert de streektaal achteruit.

Daarmee dreigen op den duur ook veel geschriften en geluidsopnames in het Twents verloren te gaan. Bij het opruimen van de zolder van hun vroegere ouderlijk huis, hebben de kinderen vaak geen idee hoe uniek sommige teksten zijn, in de taal die hun lang overleden opa's en oma's besloten niet door te geven aan de volgende generaties.

Op grond van een voorstel van ondergetekende heeft de Vereniging Oudheidkamer Twente, die zich al vanaf 1905 inzet voor het behoud van Twents cultureel erfgoed, onder de noemer Twentse Taalbank een project gestart om te redden wat er zoal te redden valt. En om wat meer inzicht te krijgen en te geven in gebruik, betekenis en verscheidenheid van de streektaal in de afgelopen eeuwen. Want eerlijk is eerlijk: de Twentse streektaalorganisaties en erfgoed-instellingen van de afgelopen eeuw hebben op dit gebied veel laten liggen. Van actief en structureel verzamelen was geen sprake.

Twentse almanakken

In de negentiende eeuw was het nog een graadje erger met de achteloosheid waarmee men omging met de taal van het volk. Die werd door de meeste geletterden afgedaan als derderangs. Schriftelijke uitingen erin werden door maar een enkeling op hun waarde geschat. Dr. Herman Bezoen (1908-

1953), de grootste maar door zijn kritische houding misschien ook wel de meest genegeerde taalkundige die Twente heeft gekend, verzuchtte in zijn *Dialectrubriek* in het Hengelosch Dagblad: “Maar wie heeft er ons ook toe aangespoord om er op te letten? Welke uitgever heeft de liefhebberij om van zulke stof een boek te maken zonder de zekerheid dat hij er geld bij wint? Welke leeszaal van Twente heeft ook maar van meet af aan de *Twentsche Almanak* bewaard? Niet één. Waar is de in Hengelo uitgegeven *Twentsche Volksalmanak* van vóór 1879 gebleven die alleen voor een Hollandse universiteitsbibliotheek waarde bleek te hebben om zich erover te ontfermen...”

Een gevolg van die achteloze houding tegenover de streektaal was bijvoorbeeld, dat van de almanak die u nu in uw handen houdt, de uitgaven 1880 t/m 1885, 1898 en 1912 niet alleen ontbreken in de collectie van de Oudheidkamer Twente (ondergebracht bij TwentseWelle), maar ook elders onvindbaar zijn. Zo ook de meeste uitgaven van de *Volks-Almanak voor Enschede en Lonneker* die van 1884 tot 1906 of later verscheen. Dat is jammer, omdat ook die ontbrekende almanakken hoogstwaarschijnlijk ‘platte’ teksten bevatten. Teksten van schrijvers die we nooit meer zullen kennen. Ja, tenzij er ergens tussen de spullen van vroege voorouders nog eens wat van die onooglijke, vergeelde en gehavende boekjes te voorschijn komen en niet meteen als oud papier worden bestempeld. Het is dan ook zwak uitgedrukt, dat lezers dezes die op de hoogte zijn van de verblijfplaats van één of meer van de genoemde vermisten, wel contact met ons mogen opnemen.

Aanloop

Al met al werd het anno 2009 wel tijd voor een inhaalslag wat het inventariseren en veiligstellen van de Twentse taal- en letterkunde betreft. De Mondriaan Stichting was bereid het maken van een projectplan te subsidiëren. Dit resulteerde in juni 2010 in het rapport *Ontwikkeling Twentse*

Taalbank en de toezeggingen van de Mondriaan Stichting en de Provincie Overijssel om het project voor drie tot vier jaar financieel mogelijk te maken. Per 1 september 2010 was de Twentse Taalbank een feit en konden we beginnen aan onze vijf kerntaken: het vinden, in kaart brengen, verzamelen, behouden en toegankelijk maken van alle mogelijke uitingen in en over de streektaal van Twente. De Taalbank wil daarbij graag een inspirerende werkplaats zijn, waar naast de vaste medewerkers, ook vrijwilligers en andere betrokkenen op allerlei manieren hun steentje bijdragen. In het navolgende worden de genoemde taken toegelicht.

Vinden

Vinden en vinden is twee. Soms vind je bij toeval iets van onschatbare waarde. Dan schuif je een kastdeur opzij en staan er twee haveloze kaartenbakken voor je neus die bij nader inzien een grote, tot dan toe onvermeld gebleven Twentse woordenverzameling blijken te bevatten. Ruwweg geschat zo'n vijfduizend briefjes met Denekamper woorden en uitdrukkingen. Stuk voor stuk zorgvuldig genoteerd, met uitspraak en al, door de bekende streekvorser Willem Dingeldein (1894-1953). Een indrukwekkend levenswerk waar meer dan een halve eeuw niets mee is gedaan. Dit overkwam mij op één van mijn eerste dagen bij de Oudheidkamer Twente.

Meestal gaat iets vinden in de verste verte niet vanzelf. Dan gaat er een stoeve zoektocht met hoogst onzekere afloop aan vooraf. Een zoektocht die altijd begint met wat je vindt. Zo stuitten we bij het in kaart brengen van de streektaal auteurs in de Twentse Post van maart 1962 op de Hengeloër G. Huzink (77) die naar eigen zeggen veertig jaar lang woorden, namen en uitdrukkingen uit de volkstaal van Hengelo uit zijn jeugd had verzameld. Ondertussen, meer dan een half jaar later, denken we eindelijk het grootste deel ervan gevonden te hebben, in een uithoek van de volle zolder van een kleindochter. Een

woordenschat die in omvang en wetenschappelijk gewicht niet onder lijkt te doen voor die van Dingeldein. Zodat we met het oog op eventueel toekomstig taalonderzoek nog moeten zien uit te vinden aan welke kant van Hengelo deze Huzink zijn jeugd doorbracht en waar zijn ouders vandaan kwamen. Een zoektocht op zichzelf.

In kaart brengen

De tweede taak van de Twentse Taalbank is het in kaart brengen van het gevondene: inventariseren wat er bekend is aan Twentse auteurs, geschriften en geluidsopnames. Ook dat wordt deels een inhaalslag. Over Twentse grammofoonplaten bijvoorbeeld is nauwelijks iets te vinden. Gelukkig zijn er dan verzamelaars die hun kennis en mp3-bestanden graag met ons delen, zodat we ondertussen over honderden nummers van de laatste veertig jaar kunnen beschikken en daarmee ook al een aardig overzicht hebben van wat er zoal aan het luisterpubliek werd toevertrouwd. Her en der weten we ook al bijzondere bandopnames te liggen, van oud-burgemeester Kolenbrander tot aan vernieuwer Johan Gigenack. Ook het geluidsarchief van Johan Buursink, die jarenlang taalrubrieken als de Regiobrievenbus verzorgde, blijkt vol verrassingen te zitten. Maar of er ooit een Twentstalige 78-toerenplaat is geweest? Wie het weet, mag het zeggen.

Een veel groter onontgonnen gebied is dat van de Twentstalige geschriften. De hoeveelheid publicaties in regionale bladen en blaadjes doet niet onder voor wat er door de jaren heen in boekvorm verscheen, maar het leeuwendeel ervan is al lang vergeten en moeilijk te vinden. Toch horen ze er allemaal bij. Ook daar kunnen juweeltjes tussen zitten die ondergingen in de woelingen van de tijd.

Vanzelfsprekend beginnen we onze inventarisatie met de eigen collectie van de Oudheidkamer Twente en de overige geschriften die bij het museum TwentseWelle zijn ondergebracht. Dat

lijkt gemakkelijker dan het is. Hoe vind je uit duizenden kanshebbers alle boeken en bladen met teksten in of over het Twents? Omdat de catalogus niet op die vraag berekend is, red je het niet met zoeken op bepaalde titel- en trefwoorden. Alle uitgaven waar geen uitgebreide beschrijvingen van bekend zijn, zullen dus moeten worden doorgespit. Dat is dan ook één van die klussen die we de komende drie jaar met de hulp van heel veel Twentse taalliefhebbers hopen te klaren. Dan zijn er natuurlijk ook nog al die Twentse teksten die we niet voor het grijpen hebben, maar die zich overal elders in het land bevinden: in bibliotheken, archieven en privéverzamelingen. Waarvan we deels het bestaan niet eens kennen. Met de inventarisatie daarvan hopen we toch een flink eind te komen en daarbij ook nog wat leuke vondsten te doen. Een ding is zeker: volledigheid is een illusie.

Verzamelen

De Twentse Taalbank streeft naar een zo compleet mogelijke streektaalcollectie, maar het is niet zo, dat we koste wat het kost proberen iedere ontbrekende schakel door aankoop of bruikleen te verkrijgen. Verzamelen wordt een ruim begrip in dit digitale tijdperk. Omdat het ons in de eerste plaats gaat om de uitingen in de streektaal door de jaren heen, zijn we in veel gevallen al heel tevreden met een digitale versie van het origineel. Het priegelschrift in de notitieboeken van Bezoen bijvoorbeeld, laat zich het best bestuderen als foto of scan, mooi uitgegroot op een computerscherm. Om een oude grammofoonplaat te beluisteren of toegankelijk te maken, hebben we de originele drager niet meer nodig als we de opname eenmaal goed hebben gedigitaliseerd. Laat staan die platenspeler die uiteindelijk niet meer te repareren is. Krantenknipsels kunnen voor altijd worden weggeborgen zo gauw we de inhoud als tekstdocument tot onze beschikking hebben met alle bijbehorende zoek- en weergavemogelijkheden. Over de zin van het dan nog langer bewaren van stukjes krantenpapier die steeds

verder vergelen en tenslotte verkrummen, kun je van mening verschillen.

In ieder geval moeten unieke originelen ook na het digitaliseren zo goed mogelijk bewaard blijven. Toch kun je zelfs daar met het oog op de verre toekomst vraagtekens bij zetten. In Tresoar, het Fries Historisch en Letterkundig Centrum in Leeuwarden, staat een kilometer Fries in dure klimaatvaste archiefruimtes, terwijl er geld is voor maar één dag in de week wetenschappelijk onderzoek. Door één deskundige, wel te verstaan. Goffe Jensma, hoogleraar Fries aan de Rijksuniversiteit Groningen: "Wie gaat dat allemaal bestuderen? Dat is een museale muur die straks op ons valt." Er zijn grenzen.

Behouden

Al het door de Twentse Taalbank in eigendom verkregen materiaal wordt toegevoegd aan de collectie van de Vereniging Oudheidkamer Twente. Die kan het, net als veel ander historisch materiaal, in langdurig bruikleen geven aan museum TwentseWelle om het toegankelijk te maken voor het publiek. In bepaalde gevallen kan voor een andere bestemming worden gekozen. Uiteindelijk maakt het niet zo veel uit, waar alle originelen worden bewaard. Als ze maar in goede handen zijn, en zichtbaar voor belangstellenden. Of dat nou in een bibliotheek is, in een archief, of thuis bij een particuliere verzamelaar. Pas als er relevant materiaal verloren dreigt te gaan, is er noodzaak om in actie te komen.

Toegankelijk maken

Een belangrijk deel van van de verworven geschriften, opnames en aanvullende gegevens wordt publiek gemaakt. Fysiek, door objecten in bruikleen te geven aan openbare collecties, en inhoudelijk, door ze in digitale vorm beschikbaar te stellen en er artikelen en uitgaven aan te wijden. Over hoe we dat gaan doen, valt veel te zeggen, maar precies weten we het nog niet. In ieder geval werken we alvast aan een website

waar de wereld kennis kan nemen van een paar eeuwen Twents, in woord en gebruik. Die verbonden is met de database waarin we alle relevante gegevens opslaan. Teksten kunnen er worden gelezen of beluisterd. Er kunnen allerlei overzichten worden gemaakt van auteurs en taaluitingen van waaruit dan weer beschrijvingen en afbeeldingen zijn op te roepen. Lang vergeten streektaalschrijvers krijgen de aandacht die ze verdienen. Als een monument voor een oude volkstaal dat generaties na ons nog fier overeind kan staan.

Meedoen

Taal is van ons allemaal. En *van de leu mö'w t hebn*. Daarom vragen we iedereen een keer goed rond te kijken op zolder, in kasten en in kelders, of daar misschien vergeten spullen liggen die voor de Twentse Taalbank van belang kunnen zijn. Spullen zoals grammofoonplaten, teksten en opnames van revue's, voordrachten, liedjes en toneelstukken, boeken, tijdschriften, brieven, correspondentiekaarten, handschriften, kladblaadjes, advertenties, brochures, uitnodigingen en programmaboekjes. Meestal geldt: hoe ouder hoe beter, maar dat hoeft niet altijd zo te zijn. Bekende boeken en tijdschriften zijn vaak van minder belang, tenzij ze van aantekeningen zijn voorzien. Ook informatie over en foto's van Twentse schrijvers kunnen heel interessant voor ons zijn. Niet dat we alles onmiddellijk willen komen ophalen. Het gaat er in de eerste plaats om, dat we van het bestaan van de spullen op de hoogte zijn. Over schenking of bruikleen is dan altijd nog te praten.

Vrijwilligers

Ook zonder vrijwilligers kan de Twentse Taalbank niet functioneren. Er is veel te doen: het vinden van Twentse geschriften en geluidsopnames bij de mensen thuis, in archieven of in oude kranten en tijdschriften, het beschrijven ervan, het verzamelen van aanvullende gegevens door onderzoek, het invoeren van gegevens, het vertalen van bijzondere handschriften, het

digitaliseren en bewerken van geluidsopnames, het opnemen van verhalenvertellers, enzovoort. Werk aan de winkel dus voor streektaalliefhebbers die graag iets willen bijdragen om de Twentse Taalbank tot een succes te maken. Kortom: *Komt der es achterhen kiekn*.

Goaitsen van der Vliet

N.B. Voor dit artikel heb ik gebruik gemaakt van fragmenten uit mijn rubriek *Wat schrif, dat blif in 't Inschrien*, kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Johannes Henricus Behrns (1803-1883) op latere leeftijd bij een fotograaf in Amsterdam

Het gedicht van Behrns

De lang vergeten streektaalpionier Johannes Henricus Behrns (1803-1883) was met *Fier* de eerste die een Twents gedicht schreef voor publicatie, in de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* van 1838. In hetzelfde jaarboek stond zijn *Leed van nen armen beddelman*, een Twentse vertaling van een Duits gedicht van Ludwig Uhland, die in later tijd nog wel eens is geciteerd. Met zijn taalstudie *Over de Twentsche Vocalen en Klankwijzigingen* was hij in 1839 zijn tijd zelfs ver vooruit. Van zijn hand is ook de eerste *Woordenlijst van het Twentsch dialect* met zo'n 1200 woorden.

Behrns' enige bekende oorspronkelijke gedicht *Fier* lijkt op het eerste gezicht een simpel rijm, maar is bij nader inzien een subtiële tekst, met humor, rust en warmte. We volgen drie denkstadia van de ik-persoon: eerst over zichzelf vol tevredenheid, dan over de aanblik van het vermoeide werkpaard en tenslotte het moment waarop dat paard bemoedigend wordt toegesproken. Een tekst die, afgezien van het gegeven dat er hier te lande geen paard meer voor de ploeg loopt, anno 2011 niet gedateerd aandoet.

Goaitsen van der Vliet

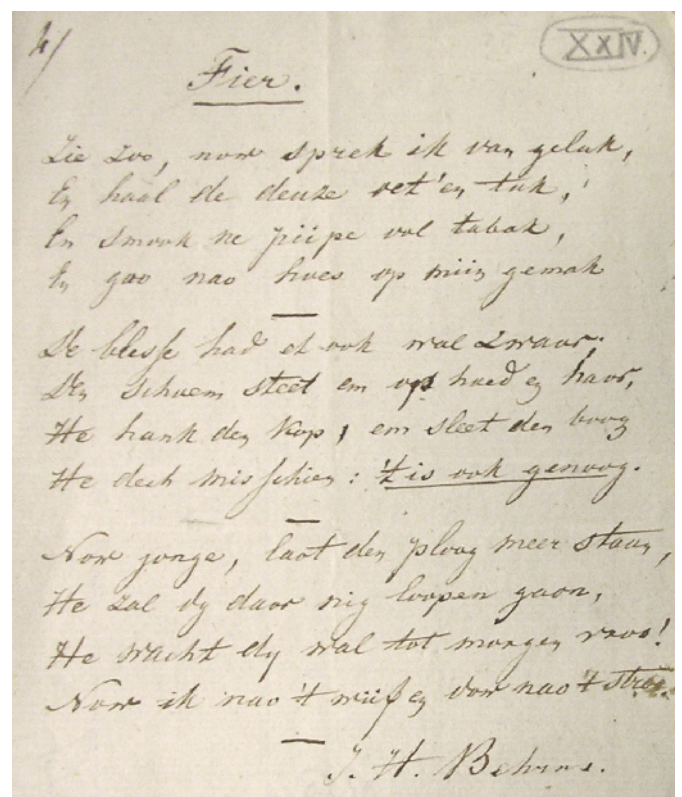
Fier

Zie zoo, now sprek ik van geluk,
En haal de deuze oet 'n tuk,
En smook ne piepe vol tabak,
En goa noar hoes op mien gemak.

De blesse had et ook wal zwoar,
Den schoem steet em op hoed en hoar.
Hee hank den kop, em sleet den boog,
Hee dech misschien: 't is ook genoeg.

Now jonge, loat den ploog meer stoan,
Hee zal di-j doar nich lopen goan:
Hee wacht di-j wal tot morgen vroom!
Now ik noar 't wief en dow noar 't stroo.

J.H. Behrns

Het originele handschrift van *Fier* uit de nalatenschap van J.H. Halbertsma (collectie Tresoar)